

◆ ARAŞTIRMA MAKALESİ · RESEARCH ARTICLE

Makale Kimliği Article ID	Geliş Tarihi Received	Kabul Tarihi Accepted	Yayın Tarihi Publication Date:	Benzerlik Oranı Similarity Rate	DOI:
JTRH-2026-02	26.02.2026	23.04.2026	30.05.2026	%6	10.5281/zenodo.19729786

Türk Cihan Hâkimiyeti Anlayışı ve Kızılma *The Turkish Concept of World Domination and Kızılma*

Salim GÖKÇEN

Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Erzincan, Türkiye
<http://orcid.org/0000-0001-8051-2783>
sgokcen@erzincan.edu.tr

ÖZ

Türklerdeki hâkimiyet düşüncesinin temelinde, bütün dünyayı içine alan bir devlet anlayışı bulunmaktadır. Bunun yanında Türk hükümdarlarının asıl vazifelerinden biri de dünyayı tamamen fethetme düşüncesi idi. Dolayısıyla dünyaya hâkim olma ideali olarak adlandırabileceğimiz "Türk cihan hâkimiyeti anlayışı", işte bu şekilde Türk devletlerinin temel ülküsü haline gelmiştir. Tarihsel kaynaklarda, kitabelerde, yazıtlarda, edebi ve kültürel metinlerde görülmektedir ki, çağlar boyunca Türk fetih hareketinin fikrî temellerini oluşturan Türk cihan hâkimiyeti anlayışı, bütün Türk liderlerinin yegâne idealleri olmuştur. Türk cihan hâkimiyeti anlayışını bir yaşam felsefesi haline getirmiş olan Türk hakanları, güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar bütün cihanı Türklerin kontrolü altına almak istemişlerdir. Bu düşünce doğrultusunda dünyaya hâkim olma hedefine meşruiyet kazandırmak amacı ile söz konusu vazifenin Tanrı tarafından kendilerine başılandığına inanmışlardır. Kızılma kavramı ise ilk zamanlardan itibaren Türk devlet geleneğinin en önemli unsurlarından biri olan cihan hâkimiyeti anlayışının sembolik bir ifadesi olarak kullanılmıştır. Türkler arasında ilk kez Orta Asya'da bir ülkü olarak doğan ve Göktürklerin yeniden doğuşunu ifade eden Ergenekon efsanesinde, kaybedilen eski yurdun yeniden elde edilmesi idealini sembolize etmiştir.

Anahtar kelimeler: Bozkır, Türk Cihan Hakimiyeti, Kızılma, Kültür, Medeniyet

ABSTRACT

At the heart of the Turkish concept of dominance lies a notion of a state encompassing the entire world. Furthermore, one of the primary duties of Turkish rulers was the idea of completely conquering the world. Therefore, the "Turkish concept of world dominance" which we can call the ideal of world domination, became the fundamental ideal of Turkish states. Historical sources, inscriptions, and literary and cultural texts show that the Turkish concept of world domination, which formed the intellectual foundations of Turkish conquest movements throughout the ages, was the sole ideal of all Turkish leaders. Turkish khans, who made the concept of world domination a philosophy of life, wanted to bring the entire world, from where the sun rises to where it sets, under Turkish control. In line with this idea, they believed that this task was bestowed upon them by God in order to legitimize their goal of world domination. The concept of Kızılma, from the earliest times, has been used as a symbolic expression of the concept of world domination, one of the most important elements of Turkish state tradition. The ideal first emerged among the Turks in the Central Asian and, in the Ergenekon legend, which signifies the rebirth of the Gokturks, it symbolizes the ideal of regaining the lost homeland.

Keywords: Steppe, The idea of Turkish world dominance, Kızılma, Culture, Civilization.

1

GİRİŞ

BİR milletin yaşayabilmesi için mensuplarının siyasi kanaatlerden üstün bir fikre inanma konusunda

birleşmesi gerekir. Tarihte büyük işler gerçekleştiren milletler hep böyle bir müşterek fikre inanmış topluluklardır. Kısaca, “dünyaya hâkim olma ideali” olarak tanımlayabileceğimiz “Türk cihan hâkimiyeti anlayışı”, tarih boyunca Türk devletlerinin temel ideali olmuştur.

Türklerdeki hâkimiyet düşüncesinin temelinde, bütün dünyayı içine alan yani cihanşümul bir devlet anlayışı bulunmaktadır. Türk hükümdarlarının esas vazifelerinden biri, dünyayı tamamen fethetme düşüncesi idi. Bu düşünce “Türk fütihat anlayışı”nın en temel kaynağı olarak Türk tarihi boyunca hayata geçirilmeye çalışılan bir ülkü olmuştur. Türk cihan hâkimiyeti anlayışını bir yaşam felsefesi haline getirmiş olan Türk kağanları, “güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar” bütün cihanı Türklerin kontrolü altında tutmak istemişlerdir. Bu düşünce doğrultusunda dünyaya hâkim olma hedefine meşruiyet kazandırmak amacı ile söz konusu vazifenin Tanrı tarafından kendilerine bağışlandığına inanmışlardır (Kafesoğlu, 1995, s.237; Taşağıl, 2015, s.180).

Bir çeşit olağanüstü lütufla donanmış, Tanrı'nın görevlendirmesine dayanan bu tür iktidara, “karizmatik iktidar” adı verilmektedir (Donuk, 1979-1980, s.52; Taşağıl, 2015, s.180). Eski Türk topluluklarında yönetim, karizmatik anlayış etrafında şekillenmiş olup, devlete hâkim olma yetkisi ise Tanrı'dan alınmakta idi. Bir başka deyişle Türk kağanlarına devleti ve halkı yönetme hakkı kendilerine Tanrı tarafından bağışlanmakta idi. Yalnız bu durum Kağan'ın doğaüstü bir varlıkmış gibi görülmesine neden olmamakta idi. Türk kağanı Tanrı tarafından bazı üstün yetki ve güçlerle donanmış olmasına rağmen o bazı Türk olmayan topluluklardaki gibi “Tanrı-Kral” olarak nitelenmemiş ve hiçbir zaman Türk hükümdarına böyle bir tanımlama yapılmamıştır (Genç, 1981, s.66; Kafesoğlu, 1995, s.237). Türk kağanının bu yönetme yetki ve gücü, töre aracılığı ile belirlenmekte ve bazı kurallarla sınırlandırılmakta idi. Türk hakanının yetkilerinin bu şekilde sınırlandırılması, onun yetki ve gücünü aldığı kaynağın sadece “ilahî” değil, aynı zamanda “kanunî” bir temeli de olduğunu ortaya koymaktadır (Koca, 2002, s.828).

Türk kağanlarının fetihleri ve icraatlarının yanında adaletli olmaları, toplum içerisindeki herhangi bir din veya mezhep farkını gözetmeden hepsine aynı şefkatle yaklaşmaları, Türk hakimiyet telakkisi içinde var olan “devlet halk içindir” ilkesine dayanmakta ve “hizmet etmekle kul, bey olur” anlayışını taşımaktadırlar. Türk hükümdarları ayrıca görevlerini başarılı bir şekilde yerine getiremedikleri takdirde Tanrı'nın kendilerinden bunun hesabını soracağı sorumluluğu içerisinde hareket etmekte idiler. “Kızılma”, Türk cihan hâkimiyeti anlayışının en önemli sembol kavramlarından birisidir. Bir imge olarak Kızılma, tarihsel olarak Türk devletleri ve toplulukları için ulaşılması gereken bir amacı veya hedefi ülküsünü ifade etmiştir.

2

TÜRK DEVLETLERİNİN HÂKİMİYET ANLAYIŞI

Hâkimiyet Kavramı

Türk devletlerinde hâkimiyetin en temel unsuru olarak “tam bağımsızlık” düşüncesi kabul edilmektedir (Koca, 2002, s.825). Bağımsızlık düşüncesi, Türk devletlerinin ve milletin karakteristik özelliklerinden birini

teşkil etmektedir. Bir millet olarak Türkler, en zor şartlar altında bile başka bir milletin veya devletin egemenliği altına girmektense vatanlarını dahi terk etmeyi göze almışlar ancak bağımsızlıklarından asla taviz vermemişlerdir. Türklerin tarih boyunca birçok devlet kurmuş olmaları, onların aslında bağımsızlığına ne kadar düşkün bir millet olduğunu göstermektedir. Nitekim Türkler, bağımsızlıklarının tehlikeye düştüğünü gördükleri anda başka toprak arayışlarına girmişler ve elde ettikleri topraklarda da yeni ve bağımsız bir devlet oluşturmuşlardır.

“Devlet” kavramı, Türklerde çok eski zamanlardan itibaren ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir. Köklü bir medeniyetin sahibi olan Türkler oluşturdukları devleti, ilahî esaslara dayandırarak çağlar boyunca uygulayacakları bir yönetim şekli meydana getirmişlerdir. Devletin kutsal bir olgu olarak ifade edildiği bu düşünce sisteminde, “Dünya’ya hâkim olma” ve “Tanrı’nın yeryüzünde kurduğu bu düzende devletin devamlılığını sağlama” gibi hususiyetler oldukça önemli bir anlayış olarak ortaya çıkmaktadır. Dünya’ya hâkim olma ve devletin devamlılığı gibi hedeflerin gerçekleştirilmesinde ilahî kaynaklar oldukça önemli bir role sahiptir ve bu ilahî yollarla elde edilmiş olan güç ile Türkler, “tarihin hiçbir devrinde devletsiz kalmamışlardır”.

İlk Türk Devletlerinde Hâkimiyet Anlayışı

Egemenliğin bu şekilde ilahî kaynaklı olduğuna kanaat getiren Türkler, Tanrı’nın yeryüzündeki hâkimiyetini ise farklı şekillerde ve insanlar aracılığı ile kullandığına inanmaktadırlar. Hâkimiyetin dünyadaki tek temsilcisi ve uygulayıcısı ise devleti yöneten Kağan’dır. Türk inanç sisteminde, Tanrı’nın hâkimiyetini yeryüzünde kullanma şekli yine Tanrı’nın seçimi ve bağışı vasıtası ile gerçekleşmektedir (Pelliot, 1995, s.31-32). Orhun Yazıtları’nda yer alan “yukarıda gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında” ifadesi göz önünde bulundurulduğunda, Türklerin kâinatı yaratan bir güce inandıkları açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Ögel, 2001, s.163).

Diğer taraftan “Oğuz Kağan Destanı”nda Oğuz Kağan, “Gök Tanrı’ya borcumu ödedim” şeklindeki sözünde geçen “gök” ifadesini, Tanrı’nın ulu ve yüce olduğunu anlatmak amacı ile kullanmıştır. (Tanyu, 1980, s.3-4). Dede Korkut hikâyeleri gibi bazı kültürel varlıklarda da ifade edilen tasvirlerle bakıldığında, Türklerin inanç sistemleri içindeki Tanrı’nın, hiçbir şekilde doğmamış, cismi veya şekli olmayan, hiçbir şeye ihtiyaç duymayan yüce bir varlık olarak nitelendiği görülecektir (Gökyay, 2004, s.102). Eski Türklerden bugüne gelen tarihsel kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda görülecektir ki, bu kaynaklarda anlatılan Tanrı’nın nitelikleri ile Allah’ın sıfatları birbirine benzerlik arz etmektedir. Aslında bu durum bizlere şunu ifade etmektedir, eski Türklerde ortaya çıkan Türk kozmolojisi, tek Tanrılı dinlerde olduğu gibi benzersiz olan, yol gösteren, hâkimiyeti altında bulunduran, gerektiğinde mükâfatlandırıcı veya cezalandırıcı bir “Tanrı” algısının mevcudiyeti söz konusudur ve bu Tanrı algısı, devlet hâkimiyeti ve yönetiminde de kendini göstermektedir.

Türklerin Gök-Tanrı inancında Tanrı, yeryüzüne dolaylı olarak müdahale etmekte idi ve Tanrı’nın müdahalesi ancak dünya üzerindeki düzenin bozulması halinde kendini göstermekte idi. Bu nedenle “Tanrı’nın gölgesi” sıfatını taşıyan Türk kağanı, yeryüzündeki düzen bozulmadan devam ettiği sürece yeterli olmaktaydı (Roux, 2001, s.117).

Tanrı, yoktan var eden yüce bir varlık olduğu gibi aynı zamanda yok etme kudretine de sahipti. Türkler, hâkimiyetin ilahî kaynağı olarak Tanrı’nın bir bakıma “yasama”, “yürütme” ve “yargı” erklerine sahip olduğu anlayışına sahiptiler. Bu düşünce doğrultusunda Tanrı’nın yasama yetkisini, “evrene koyduğu düzen ile”; yürütme yetkisini ise “Kağan’a verdiği kut ile” gerçekleştirdiğine inanılmaktaydı. Tanrı yargı erkini ise yönetilenler ile yönetenleri denetleyerek, gerektiğinde ödül, gerektiğinde de ceza vermek sureti ile kullanmaktaydı (Küyel, 1990, s.738).

Tanrı'nın toplumsal hayat içerisindeki tesirinde devleti yöneten Kağan'ın son derece büyük bir önemi bulunmaktadır. Nitekim Tanrı'nın yeryüzüne müdahalelerinin Kağan aracılığı ile yapıldığına dair bir inanış vardı. Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan, çocuklarına toprakları paylaşırken, "Tanrı'ya borcumu ödedim" şeklinde bir ifade kullanmakta idi. Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi, Kağan'ın Tanrı'ya karşı yerine getirmek zorunda olduğu bazı sorumluluklar vardı. Tanrı, Kağan aracılığı ile Türk milletinden zafer beklemekte idi ve Türk milleti de Tanrı'nın kendilerini himaye ettiğini bildiğinden, Kağan'a olan sadakatleri bu durumda daha da perçinlenmekte idi. Türk milleti, Tanrı tarafından seçildiğine inandığı Kağan'ı Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul etmekte idi. Bu düşünce etrafında, eski Türklerde "kut, ülüg ve küç sahibi olmak", hâkimiyetin de sahibi olmak anlamını taşımakta idi.

Kut

Türkçe'de ilk çağlardan günümüze kadar gelmiş olan kutsallık ile ilgili kavramlar arasında "kut" ve "ıduk" (ıdık, ıyık, ızık) kelimeleri oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Türk devlet geleneğinde "siyasî otorite" veya "siyasî iktidar" kavramları, "kut" (Yusuf Has Hacip, 1947, s.XXV) sözcüğü ile ifade edilmektedir. (Arsal, 1947, s.121) Kut, kelime anlamı olarak, "devlet" ve "kutluluk" anlamlarına gelir. Bu sözcük ek alarak "kutlug" kelimesine dönüşmekte ve bu şekilde "kut sahibi" anlamını taşımaktadır (Kaşgarlı Mahmut, 2013, s.320). Sahip olunan devleti yönetmekle yükümlü olan Kağan, devletin sürekliliğini temsil etmektedir. Kağan'ın yönetim yetkisini kullanmak için Kut'a ihtiyacı bulunmaktadır (Gömeç, 2006, s.58). Bu nedenle kut, nasibi olan Türk yöneticilerine Tanrı tarafından bağışlanan ve kutsallık taşıyan bir olgudur.

Orhun Yazıtları'nda yeryüzünün dört katmandan meydana geldiği ifade edilmektedir ve bu katmanlar, "gök, kağan, insanlar ve yer" olarak sınıflandırılmaktadır. Yazıtlara göre, Tanrı önce gökyüzünü, sonra yeri, daha sonra insanları yaratmış, son olarak da insanları yönetmesi için Kağan'ı başlarına getirmiştir. Bu nedenle "gök, kağan, insanlar ve yer" sıralaması dikkat çekmektedir (Öztürk, 2000, s.135). Türk inanışına göre Tanrı, Kağan'a milleti ve devleti başarılı bir şekilde yönetebilmesi için diğer insanlardan daha farklı özellikler ve üstün yetenekler vermiştir. Merkezi Asya Türkleri, Oğuz Kağan'ın soyundan gelen birinin başarılı bir şekilde devleti yönetebilmesi için Tanrı tarafından kendisine üç özelliğin verilmiş olması gerektiğine inanmakta idiler. Bu özellikler, "yarlık, talih ve ülüg" olarak sıralanmaktadır. Bir başka deyişle Tanrı, devleti yönetecek kişiye "yarlık" vermeli, onu "kut" ile donatmalı ve onun aynı zamanda "ülüg"li (kısmetli) olması gerekmektedir. Tanrı tarafından verilen bu özellikler Kağan'ın yanında onun ailesine de geçmekte ve böylece o ailenin kanunî meşruiyeti sağlanmakta idi (Rasonyi, 2007, s.60). Bununla birlikte kut verilen ailenin bir üyesi olmak, tek başına Kağan olabilmek için yeterli değildi. Nitekim aile içerisinde kime kut verilmesi gerektiği konusunda kesin bir ölçüt olmadığı gibi aile üyelerinin hepsinin bireysel olarak Kağan olabilmek hak ve yetkileri bulunmakta idi (Kaşıkçı, 2002, s.890).

Bütün bu bilgiler ışığında görülmektedir ki, Türk kağanları, devleti başarılı bir şekilde yönetim yetenek ve güçlerini Tanrı'dan almaktadırlar ve buna da "kut" adı verilmektedir. Türk kağanı her ne kadar gücünü ve yeteneğini Tanrı'nın kendisine bağışladığı kuttan alarak hâkimiyetin sahibi olsa da bu hâkimiyet "töre" ile sınırlandırılmakta idi. Bir başka ifade ile siyasî hâkimiyetin meşruiyeti, töreye uygun hareket edildiği müddetçe sürmüştü, töreye uyulmadığı takdirde kut geri alınmıştır. Tanrı'dan kut alan Kağan, "töreye uygun olarak devleti kuran, açları doyuran, az milleti çok eden" hükümdardır. Nitekim töre yoksa devlet de yok olmaktadır (Koca, 2016, s.3-4).

Ülüg ve Ülüş

"Ülüg ve ülüş" tabirleri, Türkçede üleştirmek, paylaşmak ve dağıtmak anlamlarını ihtiva eden "ülemek" fiilinden türemiş olan birer isimdir. Bir başka ifade ile nasip, kısmet, pay, hisse gibi anlamlara da geldiği söylenebilir. Türk inanışına göre, Tanrı'nın "ülüg veya ülüş" bağışlaması ile Türk devletlerinde bolluk ve

bereket artmakta ve bu durum açıkçası Türk kağanına maddi bir güç kazandırmaktadır. Türk kağanının bu gücü, milletin faydasına kullanmak gibi bir zorunluluğu vardır (Divitçioğlu, 2005, s.65). Nitekim Kağan, Tanrı'nın bağıışı ile elde ettiği bu ekonomik varlığı, adaletli bir şekilde dağıtmaktan sorumludur.

Merkezi Asya Türklerinin devlet geleneğine uygun olarak, iktidardaki aile üyelerinin veya devlet adamlarının Kağan'ın sofrasındaki koyun ya da attan belirlenen bir payı almasına da "ülüş" denilmekte idi. Ülüş, kelime anlamı ile hisse, pay gibi anlamlara geldiğinden (Kaşgarlı Mahmut, 2013, s.62) ülüşün ne kadar olacağını belirleme ve dağıtma görevi de Kağan'a aitti. Bu şekilde Kağan'ın ülüşü belirleyip, dağıtması da hâkimiyetin sembollerinden biri olarak görülmüştür. Eski Türklerde yapılan kurultaylarda veya diğer devlet toplantılarındaki ülüş merasimi ile söz konusu devlet toplantılarına katılanların oturacakları yerler de tespit edilmekte; bir bakıma topluluk içindeki kişilerin protokol sırası ülüş haklarına göre belirlenmekte idi (Ögel, 2016, s.81).

Tonyukuk Yazıtı'nda ifade bulan Tanrı, "Türk Tengrisi" olarak dile getirilmek sureti ile bir bakıma millileştirilmekte idi. İnanışa göre, Türkler tarafından devlet kurulmasını Tanrı istemekte idi ve Tanrı buna müsaade ettiği için de devletin başına Kağan getirilmekte idi. Tanrı'nın Kağan ile birlikte diğer Türklere de nasip ettiği hisseye "ülüğ" denilmektedir. Eğer Kağan'ın başında olduğu ordular savaşları kazanamaz, hâkimiyet Tanrı'nın dilediği gibi uygulanamazsa Tanrı, bağıışlamış olduğu kut ve ülüğü Kağan'dan ve diğerlerinden geri almakta idi. Bu nedenle Kağan'ın, Tanrı'nın emirlerini ve koyduğu kuralları harfiyen yerine getirmesi zorunlu idi (Öztürk, 2001, s.75).

Küç (Güç)

Eski Türklerde hâkimiyet ile ilgili yazıtlara yansıyan bir diğer konu da Tanrı'nın verdiği "ülüğ" ve "yarlık" dışında bir de "küç" (güç) bağıışlamasıdır. Küç, Eski Türklerde hâkimiyetin ve kağan olabilmenin sembollerinden biridir. Nitekim hanedan üyelerinden sadece güçlü olanlar hâkimiyeti tesis edebilmekte idiler (Koca, 2016, s.67). Yazıtlarda özellikle Kağan'ın ve Türk milletinin kazanmış oldukları zaferlerde, elde etmiş oldukları başarılarında küç, oldukça önemli bir yeri işgal etmektedir.

"Tanrı güç verdiği için, babam hakanın ordusu kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Tanrı güç verdiği için orada mızrakladım, perişan ettim" (Ergin, 2009, s.32). Kitabedeki bu ifadeden de anlaşılacağı üzere hâkimiyeti elinde bulunduran Kağan'ın gücü ve kudreti, devletin sürekliliğinin en temel unsurunu meydana getirmektedir. Kağan'ın söz konusu gücü kullanabilmesi de sadece kuta bağılı idi. Çünkü kut, kısmeti ve nasibi olan Türk kağanlarına Tanrı tarafından bağıışlanmakta idi. Küç ise, sözcük anlamı ile "kudret", "kuvvet" ve "zorluk" manalarını ihtiva etmektedir (Kaşgarlı Mahmut, 2013, s.62).

Türk devlet geleneğinde "devlet" anlayışı, millet ve egemenlik gibi teşkilatlanma unsurlarını içinde barındırmaktadır. Bu düşünce çerçevesinde iktidar olmak ya da siyasî otoriteyi elinde bulundurmak, ancak hâkimiyete sahip olmak ile mümkündür. Egemenliği elinde bulunduran kuvvet ise, diğer unsurlara da sahip anlamına gelmekte idi. Nitekim egemenlik, emredici maddi güç anlamını taşımaktadır (Taneri, 2015, s.106).

Dünyada yirminci yüzyıla kadar hâkim olan "Türk gibi kuvvetli" düşüncesinin hâlâ kullanılmakta olduğunu ifade etmemizde fayda vardır. Daha önce, dünyada "Türk gibi adaletli" düşüncesi yaygın bir şekilde kullanılmakta idi. Nitekim yazılı olan veya olmayan Türk yasaları (töre), insanlara uygulanabilecek her türlü zulmü önlemekte idi (Tacemen, 2001, s.183). Tarihsel buluntular ve kaynaklar incelendiğinde görülmektedir ki, Türkler, tarih boyunca sadece kendi coğrafyalarında değil aynı zamanda elde ettikleri topraklarda da adaleti uygulayan ve adaletli davranmaya özen gösteren bir millet olarak tanınmışlardır.

Töre - Kanun

Birçok kadim devlette olduğu gibi, Türk devlet geleneği de kendine özgü bazı unsurları taşımaktadır. Hayat şekli ve coğrafya şartları, uluslararası ilişkiler, karşı karşıya kaldıkları sorunlar, inanç sistemleri, kültür dünyaları, adalet ve hukuk anlayışları ve değerler sistemi Türk devlet anlayışının temellerini ve ilkelerini meydana getirmektedir. Teşkilatlı boylar şeklinde hayat süren, toplumsal yaşamlarında ayrıcalıklı bir sınıfa bulunmayan, ruhban zümresine sahip olmayan ve tarihin önüne siyasal bir organizasyon ile kendilerine has bir kültürle ortaya çıkan Türkler, düşünce dünyasının merkezine devleti, devletin temeline de “Töre”yi yerleştirmişlerdi (Ahmetbeyoğlu, 2020, s.30).

Töre, Merkezi Asya’da sürdürülen yaşamın zaman içerisinde sosyal ve hukukî bir değer kazanan davranışlarını da içine alarak ve genellikle “kanun” anlamına gelmek sureti ile Türk toplumsal yaşamını düzene koyan ve uyulması zorunlu olan kurallar bütünüdür ifade etmektedir. Kitabelerde töre kavramı, “kanun, nizam” anlamında kullanılmaktadır ve bu sözcük, “il” (devlet) kelimesi ile “il-törüsü” olarak kullanıldığında “devlet nizamı, kanunu” anlamına gelmektedir (Donuk, 1978, s.85).

Törenin hukukî ve sosyal yargıları çevre ve zamana göre değişebilmekte idi. Bu nedenle önemli olduğu düşünülen koşullar doğrultusunda etkisini sürekli tutabilmektedir. Nitekim Türk kağanları önemine, zamanın gereklerine ve yerine göre, “meclisin onayını” almak sureti ile töreye yeni yargılar getirebilmekte idiler. Bunun yanında, törenin değiştirilmesi mümkün dahi olmayan bazı kaideleri de bulunmaktadır ki, Kutadgu Bilig’de bu kurallar şu şekilde ifade edilmektedir;

- a) Könilik (adalet)
- b) Uz’luk (iyilik)
- c) Tüz’lük (eşitlik)
- d) Kişilik (insanlık)

Türk kültüründe devletin temellerini adalet ve hukuk oluşturmaktadır. Bu nedenle Türk devlet anlayışındaki devleti, Töre doğrultusunda oluşturulmuş bir düşüncenin mahsulü olarak ifade etmek gerekir. Devleti yöneten kişi olarak Kağan’ın kut sahibi olması zorunluluğu, Töre’ye bağlılığının sorgulanması ile ilişkilendirilmiş, Töre’ye bağlılığı tespit edilen Kağan, Kut sahibi olarak görülmüş, Töre’ye uymadığı tespit edilen Kağan ise iktidarını kaybetmiş hatta kimi zaman da ortadan kaldırılmıştır. Nitekim Kağan’ın kuta sahip olmasının şartı olarak; devleti ayakta tutması, güçlendirmesi, milletin huzur ve refahını temin etmesi ayrıca Töre’ye bağlılığı gösterilmiştir. Kağan’ın savaçılık ve bilgelik gibi vasıfları da diğer koşulların yanında sahip olması gereken önemli hususiyetleri meydana getirdiği görülmektedir (Ahmetbeyoğlu, 2020, s.46).

3

TÜRK CİHAN HÂKİMİYETİ ANLAYIŞI

Türk Cihan Hâkimiyeti anlayışı ilk defa büyük bir Türk kağanlığı kurduğuna inanılan Hunlar ve onların Kağan’ı Mete ile hayat bulmuştur. Bu güçlü ve kudretli Türk kağanı başka hükümdarlara göndermiş olduğu mektup ve mesajlarının başında, “Tanrı’nın tahta çıkardığı Hun milletinin büyük Tan-hu’su” ifadesini kullanmakta idi.

Türklerin cihan hâkimiyeti anlayışı, tarih boyunca “Türk fütihat düşüncesi”nin temeli ve ana kaynağı olarak ulaşılması amaçlanan bir ülkü olmuştur (Kafesoğlu, 1995, s.243). Türk hâkimiyet ve devlet anlayışının temellerinde, “cihanşümul”, yani bütün dünyayı kapsayan bir devlet düşüncesi bulunmaktadır. Türklerin cihan hâkimiyeti anlayışı ile ortaya koydukları amaçlardan birisi de dünyada barış ve huzuru gerçekleştirmektir.

Cihan hâkimiyeti anlayışının kuramsal ve pratik olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Kuramsal cephesi; Türkler, yeryüzünü dört köşe olarak ifade etmekte ve bu şekilde kabul etmekte idiler. Nitekim Türk kağanları için dört tarafa ordu gönderip, buralardaki insan topluluklarını kendi tabiiyetlerine geçirmeleri, gerçek manada cihan hâkimiyetini sağlama anlamına gelmekte idi (Togan, 1981, s.108). Pratik tarafını ise kaynaklarda geçen ifadesi ile; “Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar bütün yeryüzünü Türk hâkimiyetine geçirmek için ortaya çıkacak engellerin ortadan kaldırılması” oluşturunuyordu (Kafesoğlu, 1995, s.242). İlk çağlardan itibaren bu düşüncenin Türk kağanları tarafından bir ülkü olarak benimsendiğini ve Türklerin zihin dünyasında binlerce yıl boyunca umumi bir telakki olarak yer ettiğini Türk destanlarında ve tarihsel kayıtlarda görmek mümkündür.

Merkezi Asya Türklerinin yaptığı fetihlerin destansı bir şekilde anlatıldığı “Oğuznâme”ye göre ilk cihan hâkimiyeti Oğuz Kağan tarafından hayata geçirilmişti (Turan, 2019, s.95). Kaynaklarda anlatıldığına göre, Oğuz Kağan ilahî bir kökenden gelmekle birlikte olağanüstü özelliklere sahip bir hükümdardı. Kağan olarak ilan edildikten sonra, “Güneş bayrağımız, gökyüzü otağımızdır. Daha çok denizlere, daha çok ırmaklara doğru” demek sureti ile cihan hâkimiyeti hazırlıklarına başlamıştı. Bu hedefine ulaşabilmek için civardaki devletlere göndermiş olduğu mesajlarda, “Ben Türk kağanıyım. Yeryüzünün Dört Bulung’una (dört tarafına) sahip olmam gerekir. Sizden itaat bekliyorum, yoksa üzerinize ordu sevk ederim” (Kaplan, 1979, s.32) şeklinde bir ifade kullanması onun cihan hâkimiyeti idealini göstermektedir. Oğuz Kağan’ın bilge veziri “Uluğ-Türk”, rüyasında altından bir yay vasıtası ile kuzey yönüne doğru uçan üç gümüş ok görmüştür. Ayrıca rüyasında gördüğü altından yayın gün doğusundan gün batısına doğru uzandığını ifade etmiştir. Uluğ-Türk, görmüş olduğu bu rüyayı, “Ey Kağanım, Gök-Tanrı bütün dünyayı sana bağışlasın” (Kaplan, 1979, s.33) şeklinde yorumlayarak, Türk kağanına Tanrı tarafından cihan hâkimiyetinin bağışlandığını işaret etmiştir.

Oğuz Kağan efsaneye göre, altı evladı ile bütün cihanı ele geçirip ana vatanına döndükten sonra yaşamının sonuna doğru bir toy düzenledi. Oğuz Kağan’ın düzenlediği bu Toy’da, “Boz-oklar” sağ tarafta, “Üç-oklar” ise sol tarafta yer aldılar. Oğuz Kağan evlatlarına dönerek, “Ey oğullarım! Çok savaştım, artık çok yaşlandım. Düşmanları ağılattım; dostları sevindirdim. Gök-Tanrı’ya borcumu ödedim. Şimdi bütün yurdu size bırakıyorum” (Togan, 1982, s.47) diyerek toprakları evlatları arasında paylaştırdı ve ok-yay ilişkisini de göz önünde bulundurarak Üçokların, Bozoklara tabi olduğunu duyurdu (Göksu, 2010, s.986).

Türk cihan hâkimiyeti anlayışı, kitabelerde ve yazıtlarda genel olarak şu şekilde geçmektedir, “üstte mavi gök, altta yağız yer ve ikisi arasında kişiöğlü yaratılmış; kişiöğülları üzerinde de ecdadım Bumin ve İstemi kağanlar hükümdar olmuşlardı. Türk milletinin ilini, töresini tutmuş, düzenlemiş, Türk ili ve töresi düzenlendikten sonra dört taraf hep düşman imiş, onlar dört tarafta bulunan düşmanları idareleri altına almışlar ve telakkilerini milletine ve dünyaya duyurmuşlardır” (Orkun, 1994, s.29). Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi “gökyüzü ve yeryüzü” yani bütün kâinat Türk Devleti’nin mekânı olarak görülmektedir. Türk Kağanı ise bütün cihanın kağanıdır. Ayrıca bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki, Türk cihan hâkimiyeti anlayışının başlangıcı, insanoğlunun yaratılışına kadar gitmektedir.

Cihan hâkimiyeti anlayışı, Kaşgarlı Mahmut’un 1074’te kaleme aldığı “Divânü Lügâti’t-Türk” isimli eserinde şu şekilde ifade bulmaktadır, “Tanrı, devlet güneşini Türklerin burçlarında doğdurmuş, göklerdeki dairelere benzeyen yıldızları onların saltanatları etrafında döndürmüş ve Türkleri yeryüzünde hâkim yapmıştır” (Kaşgarlı Mahmut, 2005, s.11). Bunun yanında, Hz. Muhammed’in, “Benim Türk adında bir ordum vardır. Onları doğuya yerleştirdim. Bir halka kızarsam, Türkleri o halk üzerine musallat kılarım” (Kaşgarlı Mahmut, 2005, s.606) hadisini nakleden Kaşgarlı Mahmut’a göre, “Türk” kavramı “olgunluk çağı” anlamına gelmektedir ve bu ad Tanrı tarafından Türklere verilmiştir (Kafesoğlu, 1971, s.13).

Nizamülmülk de “Siyasetnâme” isimli eserinde şu ifadeleri kullanmaktadır, “...Yüce Allah her asırda ve çağda halk arasından birini seçer, onu hükümdarlara layık ve mehde değer yetenekler ile süsler. İnsanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletlerinin bekasını istesinler diye dünya işlerini ve Allah’ın kullarının huzur içinde yaşamalarını ona tevcih eder...” (Nizâmü’l-Mülk, 1999, s.6). Görüldüğü üzere Nizamülmülk de aynı Kaşgarlı Mahmut gibi Türk cihan hâkimiyeti anlayışının temellerini Tanrı’nın inayet ve başışına dayandırmaktadır.

Türk kağanları tarafından fethedilmesi düşünülen ülkelere gönderilecek aile mensuplarının kimler olacağını tespit edilmesi de cihân hâkimiyeti anlayışının bir zorunluluğu idi. (Kafesoğlu, 1995, s.349) Nitekim Selçuklular, Dandanakan Savaşı sonrasında toplanan kurultay ile fethedilmesi düşünülen topraklar için yöneticilerini belirlediler, ardından Türk devletini bütün dünyaya hâkim olacak bir Türk-İslam devleti haline getirmek amacı ile görev dağılımı yapıp hemen aksiyona geçtiler (Reşîdü’l-dîn Fazlullah, 2010, s.92).

Cihan hâkimiyeti anlayışına inanan ve hükümlerini süresince bu anlayışa sadık kalan Sultan Alparslan’ın dokuz yıl süren yönetimi, Türk devlet düzeni ve cihan hâkimiyeti anlayışının en verimli dönemlerinden birini meydana getirmiştir (Turan, 2019, s.204). Nitekim Sultan Alparslan’ın Malazgirt zaferi, cihan hâkimiyeti anlayışı açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır (Kafesoğlu, 1971, s.15).

Türk cihan hâkimiyeti anlayışı, fütihat hareketini gayrimüslim dünyaya yönelik yapan Osmanlı Devleti döneminde zirveye ulaşmıştır. Sonuç olarak Türk cihan hâkimiyeti anlayışı, tarih boyunca bütün Türk hükümdarları için tartışmasız bir ülkü olarak değerlendirilmiştir. Tarihsel kaynaklarda, kitabelerde, yazıtlarda, edebi ve kültürel metinlerde görülmektedir ki, çağlar boyunca Türk fetih hareketinin fikrî temellerini oluşturan Türk cihan hâkimiyeti anlayışı, bütün Türk liderlerinin yegâne idealleri olmuştur.

4

KIZILELMA

Kızılma, ilk zamanlardan itibaren Türk devlet geleneğinin en önemli unsurlarından biri olan cihan hâkimiyeti anlayışının sembolik bir ifadesidir. Kaynaklarda genellikle, “erişilmesi istenen ülkü, elde edilmesi amaçlanan muhayyel yer” anlamında kullanılmaktadır (Gökyay, 2002, s.559).

Kızılma kavramı, elimizdeki verilere göre Türkler arasında ilk kez Orta Asya’da bir ülkü olarak doğmuştur ve Göktürklerin yeniden doğuşunu ifade eden Ergenekon efsanesinde, kaybedilen eski yurdun yeniden elde edilmesi idealini sembolize etmiştir. Zaman içerisinde ulaşılacak istenen hedefleri ve fethedilmesi gereken toprakları işaret eden bir ideal haline dönüşmüştür. Merkezi Asya’daki Türkler için ne tarafa gidilirse gidilsin amaçlanan hedefin ve kazanılan zaferin adı olmuştur.

Türk milleti, tarih sahnesine çıktığı andan itibaren sahip olduğu medeniyet ve coğrafi şartlar nedeni ile devamlı kültürel, iktisadî ve askerî baskıların altında kalmıştı. Buna rağmen sahibi olduğu manevi güç, karşı karşıya kaldığı baskıların bertaraf edilmesinde kendilerine yardımcı olmuştur. Türk milletinin bu sorunlara karşı vermiş olduğu mücadele, Türklerin tarih sahnesinde kalmasını sağlıyor ve hâkimiyetinin sürekliliğini temin ediyordu. Aslında Türk milletinin sürekliliğini sağlayan dinamik, bu mücadelenin yanında, etrafında toplandıkları ortak bir düşüncenin, manevi bir itici güç olan milli mefkurelerinin olması idi (Çetin, 2014, s.55).

Kızılma kavramı, bu anlamda Türk milletinin kolektif bir şuurla oluşturduğu milli bir mefkureyi ifade etmektedir. Tarih içerisinde Türkler, Kızılma’ya farklı zamanlarda farklı anlamlar yüklemişlerdir. Nitekim her dönem değişikliğinde yeni anlamlar kazanan Kızılma, Türklerin İslamiyet ile tanışmasından önce, “elde edilmesi gereken yer” anlamına gelirken Türklerin İslamiyet ile tanışmasından sonraki dönemde Kızılmanın

yanında “Nizam-ı Âlem” ve “Îlâ-yı Kelimetullah” gibi kavramların da kullanılmaya başlandığını görüyoruz (Coşkun, 2014, s.26; Çetin, 2014, s.56)

Merkezi Asya Türkleri, daha sonra Selçukluların ve Osmanlıların Doğu Roma İmparatorluğu egemenliğindeki toprakları ele geçirmesi ile cihan hâkimiyeti hedefine ulaşılması düşüncesi birbirini tamamlayan ideallerdi. Bu nedenle öncelikle İstanbul’un Türkler tarafından ele geçirilmesi, Türk dünyası tarafından Kızılma ülküsünün gerçekleştiği yönünde yorumların yapılmasına yol açmıştır.

İstanbul’un fethedilmesi ile birlikte Türklerin yeni hedefi Roma olmuş, artık burası bir Kızılma haline dönüşmüştür. Sırasıyla gerçekleşen Otranto Seferi, Pulya ve Korfu seferleri, Reggio seferi ve Viyana Kuşatması hep Kızılma hedefi ile açıklanmıştır.

Kızılma, Osmanlı padişahları tarafından bir çeşit hükümlük alâmeti olarak da görülmekte idi. Topkapı Sarayı Müzesi’ndeki Osmanlı padişahlarının yer aldığı albüme bakıldığında, 17. yüzyıla kadar hüküm süren Osmanlı padişahlarının ellerinde elma tasviri ile resmedilmiş oldukları görülür. Sultan Çelebi Mehmed’den III. Murad’a kadarki sekiz padişahın yedisinin elinde birer elma figürü vardır. Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve II. Selim bu elmaları sol ellerinde tutarlarken, diğer padişahların sağ ellerinde resmedildikleri dikkat çekmektedir. Yavuz Sultan Selim’in ise her iki elinde elma tasviri yapılmıştır. Bununla birlikte bazı tarihsel metinlerde, Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren III. Selim Dönemi’ne kadar Osmanlı askerlerinin dillerinden düşmeyen, “Padişahım, biz senin uğrunda ta Kafdağı’nın ötesine, Kızılmaya dek varırız” ifadesi, Osmanlı Devleti’nin sonsuza kadar hüküm süreceğini anlatmak için söylenmiştir.

Türkler Merkezi Asya’da ilk zamanlar Hazar kağanının çadırının üzerindeki egemenliğin simgesi altın topu elde etmeyi amaçlamışlardı. Kızılma ülküsü, buradan İran Türklerine, oradan da Osmanlılara geçmiştir. Osmanlı, ele geçirmek istediği topraklarda bir Kızılmanın varlığına inanmış ve bunu elde etmek için gayret göstermiştir. Kızılmayı ele geçirmek ideali, Osmanlı Devleti’nden önce de vardı ancak Osmanlı ile birlikte bu düşünce daha da olgunlaşmıştır. Kızılmanın bir ülkü olarak, giderek daha da arzulan somut bir hedef haline gelmesi, Osmanlı Devleti ile mümkün olabilmiştir. Türklerin bilinçaltılarında destansı bir şekilde hayat bulan Kızılma, Osmanlı döneminde yazılı metinlerde de kendine yer bulmuştur (Çetin, 2014, s.69).

Kızılma, Osmanlı döneminde Evliya Çelebi ve Peçevi İbrahim Efendi’nin eserlerine de yansımıştır. Bu iki müellifin hayata geçirdikleri eserlerde, Kızılmanın bir sepetin içinden ilahî bir güç vasıtası ile gökyüzünden bazı yerleşim merkezlerine isabet edecek şekilde savrulduğu resmedilmiştir (Danişmend, 2014, s.156). İsmail Hami Danişmend söz konusu eserlerden naklen bu yerleri şu şekilde sıralamaktadır;

1. Engerus / Ungarus Kızıl-Elması: Budin,
2. İkinci Engerus Kızıl-Elması: İstoni-i Belgrad = Szekesfehervar / Sthuhweissenburg,
3. Orta Macar Kızıl-Elması: Usturgon = Ezstergon / Gran,
4. Küçük Macar Kızıl-Elması yahut Alarnan Kızıl-Elması veya Beç Kızıl-Elması: Viyana,
5. Rim-Papa Kızıl-Elması: Roma.”

Evliya Çelebi’nin eserinde Kızılmalara sadece beşinden söz ettiğini ancak altıncısı olan Prusya’daki “Cologne = Kolonya”yı ihmal ettiğini iddia eden Danişmend bu iddiasını, Peçevi İbrahim Efendi’nin eserini dayanak göstererek desteklemektedir (Danişmend, 2014, s.157).

Osmanlı Devleti’nin son döneminde Ziya Gökalp, 5 Şubat 1913 tarihinde, Türk Yurdu dergisinde yayımladığı “Kızılma” hikâyesi ile bu kavrama daha farklı bir boyut kazandırmak sureti ile yeniden gündeme getirmiştir. Tanzimat’ı takip eden yıllarda unutulmuş bu imgesel kavrama yeni bir anlam kazandırarak Türk milletine yeniden hatırlatan Ziya Gökalp Kızılmayı, dağılmaya yüz tutmuş Osmanlı Devleti’nin yerine bütün Türkleri bir araya getirecek “Turan ülkesi” ile aynı anlamda kullanmıştır. Ziya Gökalp’ten sonra bu defa Ömer Seyfeddin,

“Kızılma Neresi?” adı ile bir hikâye yayımlamış ve bu eserinde, “padişahın atının ayağını bastığı yer” olarak işaret ettiği Kızılmayı, “erişilmek istenen ülke” anlamında kullanmıştır.

Balkanların Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinde önemli rol oynayan Sarı Saltuk’un kahramanlıklarının anlatıldığı “Saltukname”den Evliya Çelebi’ye kadar, birçok eserde konu edilen Kızılma, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşundan sonra da Arif Nihat Asya, Hüseyin Nihal Atsız, Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu ve Necdet Sancar gibi yazar ve şairler tarafından daha ziyade Ziya Gökalp’in tasvir ettiği şekilde, “Türkçülük ideolojisi” çerçevesinde ele alınmıştır (Gökyay, 2002, s.561).

5

SONUÇ

Çin Seddi’nden Tuna Nehri’ne kadar uzanan geniş saha, birçok kavme, millete, topluluğa yurtluk yapmıştır. Ortak tarihi, kültürü ve değerler sistemi ile Türkler, bu coğrafyada yaşam süren topluluklar arasında iz bırakan bir millet olarak öne çıkmaktadır. Türkler, her ne kadar bu denli geniş bir sahada dağınık olarak varlıklarını sürdürseler de sahip oldukları kültürel değerler, aldıkları kararlar ve uyguladıkları stratejiler hatta savaş taktikleri, dağınık halde yaşayan Türk topluluklarının birbirlerinden ilham aldıklarını göstermektedir. Bu nedenle, Merkezi Asya Türklerinin yönetim anlayışları, idare şekli, devlet geleneğinin ilahî temellere dayanması, egemenliğin kaynağını kullanarak sarsılmayacak bir otorite oluşturmak istemeleri onların cihan hakimiyeti anlayışlarının çağlar boyunca sürmesine yardımcı olmuştur. Türklerin sahip oldukları kültür vasıtası ile oluşturdukları devlet teşkilatındaki anlayış, Türk kağanlarına hükümlerinin Tanrı tarafından bağışlandığı inancını ortaya çıkarmakta ve bu şekildeki düşüncenin bütün Türk devletlerinde hâkim olduğunu göstermektedir. Türk kağanlarının bu telakki doğrultusunda sosyal hayata kazandırdıkları, toplumsal düzen ve adalet kavramlarının yerleşmesinde sundukları katkı, yadsınamayacak kadar büyüktür.

Merkezi Asya Türk topluluklarının devlet yönetiminde göstermiş oldukları başarılar ve sahip olunan devletin dayandırıldığı ana unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, Türklerdeki hâkimiyet telakkisinin son derece önemli olduğu ve hâkimiyet anlayışındaki bazı ilahî ritüellerin devletin doğru bir şekilde idare edilmesinde temel dinamikleri oluşturduğu görülecektir. Nitekim Türk kağanının Tanrı tarafından bazı yetki ve güçlerle donatılmış olması, hiçbir şekilde onun Türk olmayan topluluklarda olduğu gibi Tanrı-Kral olarak görülmesine sebep olmamıştır. Bunun yanında Türk kağanının Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görülmesi düşüncesi, Kağan’a sarsılmaz ve mutlak bir güç vermekte, onun otoritesini sağlamlaştırmakta idi. Türkler, ilk çağlardan itibaren devlet kurma ve teşkilatlı bir düzen meydana getirme konusunda derin bir tecrübeye sahiptiler. Milletin bağımsızlığı için devlet anlayışı, kutsal bir kavramı ifade etmekte idi.

Kızılma düşüncesi ise Türk devlet geleneğinin en önemli unsurlarından biri olan cihan hâkimiyeti anlayışının sembolik bir ifadesidir. Kaynaklarda genellikle, “erişilmesi istenen ülkü, elde edilmesi amaçlanan muhayyel yer” anlamında kullanılmıştır. Türklerin tarih boyunca peşinden koştuğu Kızılma düşüncesi, zamanla “Nizam-ı Âlem” ve “İlâ-yı Kelimetullah” gibi İslami kavramlarla yeni bir ruh kazanmıştır. 20. Yüzyıla geldiğimizde ise bu kavramların yanına “Millî mefkûre” (Ziya Gökalp), “Türk Ülküsü” (Hüseyin Nihal Atsız), “Türklük Ülküsü” (Alparslan Türkeş), “Türk-İslam Sentezi” (İbrahim Kafesoğlu), “Türklerin Dünya Nizamı” (Osman Turan) ve “Türk-İslam Ülküsü” (S. Ahmet Arvasi) gibi yeni yorumların eklendiğini görüyoruz.

6.1. KİTAP VE MAKALELER

- Ahmetbeyoğlu, A. (2020). Eski Türklerde kut ve töre bağlamında hükümlerliliğin hududları. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, (71), 29–50.
- Akcan, A. (2020). Eski Türklerde devlet yönetiminde hakimiyetin ilahi temelleri. *Mecmua*, 5(10), 303–321.
- Arsal, S. M. (1947). *Türk tarihi ve hukuk*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Coşkun, R. (2014). Kızılma'dan Türk İslam ülküsüne: Türklerin küresel düşleri. *Düşünce Dünyasında Türkiz Dergisi*, 5(25), 25–54.
- Çetin, İ. (2014). Kızılma. *Düşünce Dünyasında Türkiz Dergisi*, 5(25), 55–88.
- Danişmend, İ. H. (2014). Kızılmanın çürüyüşü. *Düşünce Dünyasında Türkiz Dergisi*, 5(25), 155–162.
- Divitçioğlu, S. (2005). *Orta-Asya Türk imparatorluğu VI.-VIII. yüzyıllar*. İmge Kitabevi.
- Donuk, A. (1978). *Eski Türklerde devlet ve teşkilatı* [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Donuk, A. (1979–1980). Türk devletinde hâkimiyet anlayışı. *Tarih Enstitüsü Dergisi (TED)*, (10-11), 29–56.
- Durdu, A. (2016). *Sultan Melikşah'ın fetih siyaseti ve Türk cihan hâkimiyeti telakkisi* [Yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Ergin, M. (2009). *Orhun abideleri*. Boğaziçi Yayınları.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı devlet teşkilatı (XI. yüzyıl Türk hâkimiyet anlayışı ve Karahanlılar)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Göksu, E. (2010). Ok ve yay'ın Türk devlet geleneği ve hâkimiyet anlayışındaki yeri. *Turkish Studies*, 5(2), 986–1011.
- Gökyay, O. Ş. (2002). Kızılma. *TDV İslâm ansiklopedisi (Cilt 25, ss. 559–561)*. TDV Yayınları.
- Gökyay, O. S. (2004). *Dedem Korkutun kitabı*. Kabalıcı Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2006). *Türk kültürünün ana hatları*. Akçağ Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1971). Türk fütihat felsefesi ve Malazgirt muharebesi. *Tarih Enstitüsü Dergisi (TED)*, (2), 1–16.
- Kafesoğlu, İ. (1995). *Türk milli kültürü*. Boğaziçi Yayınları.
- Kaplan, M. (1979). *Oğuz Kağan destanı*. Dergâh Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmut. (2005). *Divânü lügâti't-türk* (S. Erdi & S. T. Yurteser, Çev.). Kabalıcı Yayınevi.
- Kaşgarlı Mahmut. (2013). *Divan-ı lûgat-it türk I* (B. Atalay, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaşıkçı, O. (2002). *Eski Türklerde devlet başkanlığı ve hakanlık*. *Türkler içinde* (Cilt 2, ss. 888–893). Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2002). *Eski Türklerde devlet geleneği ve teşkilatı*. *Türkler içinde* (Cilt 2, ss. 823–844). Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2016). *Türk kültürünün temelleri II*. Berikan Yayınevi.
- Küyel, M. T. (1990). Türklerde adalet kavramının ontolojik bir temeli var mıdır? X. *Türk Tarih Kongresi içinde* (ss. 735–742). TTK Yayınları.
- Nizâmü'l-Mülk. (1999). *Siyâset-nâme* (M. A. Köymen, Haz.). TTK Yayınları.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk yazıtları I*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Ögel, B. (2001). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. TDAV Yayınları.
- Öztürk, A. (2000). *Çağlar içinde Türk destanları*. Alioğlu Yayınları.
- Öztürk, A. (2001). *Ötüken Türk kitabeleri*. MEB Yayınları.
- Pelliot, P. (1995). *Uygur yazısıyla yazılmış Uğuz Han destanı üzerine* (V. Köken, Çev.). TDK Yayınları.
- Rasonyi, L. (2007). *Tarihte Türklük* (H. Z. Koşay, Çev.). Örgün Yayınevi.
- Reşidü'd-dîn Fazlullah. (2010). *Cami'ü't-tevârih, Selçuklu tarihi* (E. Göksu & H. H. Güneş, Çev.). Selenge Yayınları.
- Roux, J. P. (2001). *Türklerin ve Moğolların eski dini* (A. Kazancıgil, Çev.). Kabalıcı Yayınları.
- Tacemen, A. (2001). *Türk kimliği II*. Niğde Üniversitesi Yayınları.
- Taneri, A. (2015). *Türk devlet geleneği*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tanyu, H. (1980). *İslamlıktan önce Türklerde tek tanrı inancı*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Taşığıl, A. (2015). *Kök tengri'nin çocukları (Avrasya bozkırlarında İslam öncesi Türk tarihi)*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk tarihine giriş*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz destanı, Reşideddin Oğuznâmesi, tercüme ve tahlili*. Enderun Kitabevi.
- Turan, O. (2019). *Türk cihan hakimiyeti mefkuresi tarihi I-II*. Ötüken Neşriyat.
- Yusuf Has Hacip. (1947). *Kutadgu bilig I*, metin (R. R. Arat, Haz.). Milli Eğitim Basımevi.

— YAZAR KATKILARI · AUTHOR CONTRIBUTIONS (CREDIT)

S. GÖKÇEN

Kavramsal çerçeve, arşiv araştırması, yazım-taslak hazırlama, gözden geçirme ve düzenleme, sorumlu yazar.

— ETİK BEYAN · ETHICS STATEMENT

Bu çalışma, doğrudan insan veya hayvan denekleri içermediği için etik kurul onayı gerektirmemektedir. Arşiv kaynakları, ilgili kurumların kamuya açık erişim koşullarına uygun biçimde kullanılmıştır. Çalışmanın hazırlanması ve sunulması sürecinde yayın etiği ilkelerine titizlikle uyulmuştur. İntihal denetimi *iThenticate* yazılımı üzerinden gerçekleştirilmiş; benzerlik oranı %6 olarak raporlanmıştır.

— ÇIKAR ÇATIŞMASI · CONFLICT OF INTEREST

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazımı veya yayımı sürecine ilişkin herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

— FINANSMAN · FUNDING

Bu çalışma, herhangi bir kamu kurumu, ticari işletme veya kâr amacı gütmeyen kuruluştan özel bir hibe almamıştır. Yazarların kendi kurumsal araştırma bütçeleri çerçevesinde yürütülmüştür.

CC
BY · NC

TELİF & LİSANS · COPYRIGHT & LICENSE

© 2025 Yazarlar. Bu makale, **Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0)** lisansı ile yayımlanmaktadır. Makale, atıf yapılması ve ticari olmayan amaçlarla kullanılması şartıyla kopyalanabilir, paylaşılabilir ve uyarlanabilir. <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>